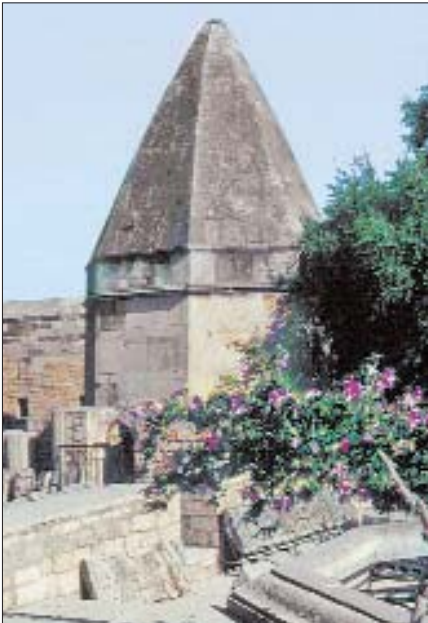

alır. Doğuya doğru uzanan, önü köşeli apsis biçiminde biten büyük salonun bir benzeri güneyde yer almaktadır. Saray kesiminin deniz tarafına açılan sur üzerinde (orta avlunun doğu taçkapısı) dilimli ve mukarnaslı kavsarası olan bir taçkapı bulunur ki bunun Osmanlı Sultanı III. Murad tarafından yaptırıldığı kitâbesinden anlaşılmaktadır. Kitâbede ayrıca 994 (1586) tarihi ve Bakülü usta Ulu Receb Baba'nın ismi yazılmıştır.

Denizin aksi istikametinde (batı) yükseltisi daha düşük olan ve kademeler halinde alçalan kısımda Saray Mescidi (Şah Mescidi, minare kitâbesine göre Halîlullah tarafından 845'te [1441-42] inşa ettirilmiştir), türbe (1435), hamam (kalıntı halinde), sarnıç ve onun yanında 777 (1376) tarihli Cin Mescidi yer almaktadır. İki taçkapısı olan cami ortada bulunan, dört taraftan tonozlarla çevrili bir merkezî plan şemasına sahiptir. İki yanında nişlerin olduğu giriş eyvanından camiye girilir. Merkezî pandantifli yuvarlak kubbe dört taraftaki tonozlarla yanlara genişletilmiştir. Bu tasarımı Türk mimarisinin çeşitli dönemlerinde yapı veya yapı bölümlerinde uygulanmıştır. Bu şekilde oluşturulan, ortası kubbeli dört ana yön tasarımının kolları arası, batıda iki katlı (alt katı tonoz, üst katı kubbeli) bir oda ile karşı tarafı kuzeydoğuda yer alan minarenin arkasında

Şirvanşahlar Sarayı'nın arka avlusundaki Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî (Bakûvî) Kümbeti (Derviş Kümbeti)

giriş eyvanı olarak değerlendirilmiştir. Boşta kalan mihrap duvarı köşeleri doğu tarafında bir, batı tarafında yan yana iki tonozlu mekânla kapatılmıştır. Mihrap istiridye kabuğu biçiminde nişlidir. Mihrap duvarının yanından bir giriş vardır. Diğer taraftaki küçük nişlerin birinden merdivenlerle yukarıya çıkılmaktadır. Minaresi Bakû'deki Mescid-i Muhammed'in minaresi gibidir. Türbenin yoğun süslemeli taçkapısı "piştah" denilen tarzda ele alınmış olup burada madalyon içinde "Muhammed" ve "Ali" isimlerinden başka Mimar Ali'nin adı geçmektedir. Ayrıca Yûsuf sûresinin 92. âyetiyle bir hadis yer almaktadır. Türbe kubbeli olup üç taraftan eyvan şeklinde nişlere sahiptir; girişin iki yanında ve doğu tarafındaki eyvan-nişin iki yanında tonozlu mekânlar bulunmaktadır. 839 (1435-36) tarihi kitâbede türbenin Halîlullah tarafından annesi ve oğlu için yaptırıldığı belirtilmektedir.

Esas saray binasının güney duvarı aşagısında, bugün mevcut olmayan Bayıl Köşkü'ne ait Bayıl taşlarının önemli bir bölümünün ve koç-koyun / at biçimindeki mezar taşlarının sergilendiği avluda bir kenarda taş kümbet mimarisinin güzel örneklerinden, sekizgen planda yapılmış Yahyâyı Şirvânî (Bakûvî) Kümbeti (Derviş Kümbeti, 1450) ve Keykubad Mescidi'nin (Küçük Mescid) kalıntıları bulunmaktadır. Zeki Velidi Togan bu caminin Evliya Çelebi'nin anlattığı Haydar Şah Camii, türbenin de yine onun bahsettiği Şeyh Şerim'in türbesi olabileceğini ileri sürerse de bu zayıf bir ihtimaldir. Daha çok Bakûvî'ye atfedilen kümbet, dörtgen mummyalı ve sekizgen ziyaretgâhi ile içten kubbe ve dıştan piramidal külâhla örtülü, Anadolu Türk mimarisini kümbetleriyle paralel bir yapı olarak dikkati çekmektedir. Yapı 1998'de tamir edilmiştir. Cami ise kare şeklinde dört pâyeye üzerine oturan, etrafı tonozlarla çevrili bir kubbeye sahiptir.

1920-1930 yıllarında restore edilen saray binaları ayrıca 1998'de geniş kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir. Geleneksel taş işçiliği günümüzde de kuvvetli olduğu için yenilenen bölümlerin daha eski bölümlerden ayrılması ileride sorun doğuracaktır. 1944'ten itibaren arazisinde kazılar yapılmıştır. Şirvanşahlar Sarayı'nın inşa tarzı, geleneksel Türk mimari geleneğine uygun biçimde değişik dönemlerde inşa edilmiş binaları içermektedir. Ancak bir kısım araştırmacılar sarayın esasının daha önce ele alınan bir plana göre yapıldığını düşünmektedir. Saray binalarının birbirine uyum meselesinin iyi çözülmüş olması, bu böl-

geye özgü yerli tek tip büyük sarımsı taş blokların kullanılması, mimarlık unsurları ve süslemelerin bütünlüğü gibi özelliklerden dolayı bu fikir ileri sürülmüştür. Ancak ağırlıklı olarak XV-XVI. yüzyıllar içerisinde bir yapılanma söz konusudur, fakat mimar ve ustalar eserleri bütüne uyacak biçimde ele alabilmişlerdir. Söz konusu dönemler içinde mimari öğeler ve süslemelerde bir üslup birliğinin olması doğaldır.

BİBLİYOGRAFYA :

Pamyatniki Arhitekturi Azerbaydjana, Bakü-Moskva 1946, s. 11-37; S. A. Dadaşev – M. A. Useynov, *Ansaml Dvorca Şirvanşahov V Baku*, Moskva 1956, s. 9-19; M. A. Useynov – L. Bretanitskiy – A. Salamzade, *Istoriya Arhitekturi Azerbaydjana*, Moskva 1963, s. 187-210; L. S. Bretanitskiy – B. V. Veymarn, *İskusstvo Azerbaydjana*, Moskva 1976, s. 108-125; I. Turánszky, *Azerbaijan, Mosques, Towers, Palaces*, Budapest 1979, s. 45-50, 67; S. Aşurbeyli, *Istoriya Goroda Baku*, Bakü 1992, s. 164 vd.; Oktay Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimari Abideleri*, Ankara 1996, s. 89-105; A. Zeki Velidi [Togan], "Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası", *AYB*, 1/2 (1932), s. 74; Mehmet Halit, "Evliya Çelebi'ye Göre Azerbaycan Şehirleri", *a.e.*, 11/17 (1933), s. 206; Yaşar Çoruhlu, "Azerbaycan Sanat Tarihi İnceleme Seyahati-1-", *Tarih ve Medeniyet*, sy. 55, İstanbul 1998, s. 66; "Şirvanşahlar Sarayı", *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, Bakü 1987, X, 544-545.

YAŞAR ÇORUHLU

ŞİS

(bk. ŞİT).

ŞİT

(شیت)

Hız. Âdem'in üçüncü oğlu.

İsrâiliyat kaynaklarından hareketle hakkında bilgi edinilen Şit (Ar. Şis, İbr. Şet) Hız. Âdem'in Hâbil'in ölümünden sonra doğan oğludur. İbrânice Şet isminin "belirlemek, yerleştirmek; bahşetmek" mânasındaki fiille ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Tubach, s. 187). Ahd-i Atîk'in Tekvîn kitabına göre (4/25; 5/3) Hâbil'in yerine Âdem'e bahşedilen Şit, Âdem 130 yaşındayken babasına benzeyen bir çocuk olarak doğmuştur. Şit 105 yaşındayken oğlu ve kızı olmuştur. 912 yaşında vefat etmiştir (Tekvîn, 5/6-8). 1. Târihler'de (1/1) kaydedilen soy kütüğünde de Şit'in ismi geçer. Sayılar'da (24/17) Balam'ın kehanetinde Şit oğullarından söz edilir. Bazı erken dönem hıristiyan kutsal metni yorumcuları Tekvîn'deki (6/2) "Tanrı oğulları" ifadesini Şit oğulları ya da Sethianlar, aynı yerdeki "insan kızları"ni ise Kâbil soyun-

dan gelen kızlar şeklinde açıklamışlar, Şit oğulları veya Sethianlar'ın Kâbil soyundan gelen bu kızlarla evliliklerinden bir dev ırkının (Nefilim) doğduğunu ileri sürmüşlerdir (Tubach, s. 191). Kanonik metinlerin dışında, milâttan önce III. yüzyıl başlarına ait Ben Sira (49/16) gibi apokrif metinlerle milâttan önce II. yüzyıl ortalarına ait Jübileler'de de (4/8, 11) Şit'ten bahsedilir. Jübileler, Şit'in Azura ile evliliğine değinir. Hıristiyan geleneğinde Şit kutsallık ve iyilik karakteriyle özdeşleşmiştir. İnsanlık tarihindeki her iyi kişinin Şit'in, her kötü kişinin Kâbil'in zürriyetinden geldiği söylenir (Najman, s. 117). Erken dönem hıristiyan ilâhiyatçılardan İskenderiyeli Cyril, Şit'in hıristiyan ilâhiyatında önemli yeri olan yeneden diriliş öğretilerine işaret ettiğini ileri sürer. Augustine ise dünyevî şehir ve ilâhî şehir öğretisi doğrultusunda Kâbil oğullarını dünyevî şehrin, Şit oğullarını ilâhî şehrin temsilcileri olarak açıklamıştır. Bununla birlikte bazı erken dönem hıristiyan ilâhiyatçıların Şit'le ilgili farklı yorumları dikkati çekmektedir. Meselâ İskenderiyeli Didymus, Şit'in inatçı ve bencil bir kişi olan Kâbil'in yerine geldiğini, onun için Hâbil kadar mükemmel olmadığını ileri sürmüştür (Benjamin, s. 131). Ortaçağ'da yaşayan putperest Harrânîler'de de Şit'le ilgili çeşitli inanışlara rastlanır. Onlar Şit'in peygamberliğini kabul etmez ve onun ay tanrısına tapınma konusunda babası Âdem'e isyan ettiğine inanırlar (İbn Meymûn, s. 316). Buna rağmen bazı Ortaçağ müslüman ve hıristiyan kaynakları, Harrânîler'in peygamberleri arasında ismine yer verdikleri Agathodaimon'u (Gûsâdîmûn / Agâsâzîmûn) Şit'le özdeşleştirirler (Şehristânî, s. 202, 241; Dîmaşki, s. 34, 44; Ebû'l-Fidâ, s. 14, 148).

Gnostik geleneklerde Şit ve Şit soyundan gelenler önemli yere sahiptir. Milâdî ilk yüzyıllardan itibaren kendilerine Sethianlar ya da Şitçiler denilen müstakil gruba ait metinlerde Şit kendi soyundan gelen seçilmişlere yönelik bir uyarıcı ve kurtarıcı şeklinde tanımlanır (Rudolph, s. 138). Nag Hammadi literatürü içinde yer alan ve araştırmacılarca Sethianlar'a ait dokümanlar olarak nitelendirilen metinlerde de Şit ile Şit soyundan gelenlere önemli yer verilir. Bu dokümanlardan Âdem'in Vahiyi'nde gnostikleri ölümlü hayattan kurtarmak için gönderilen ilâhî elçi Şit'le özdeşleştirilir. Âdem'e vahyedilen gizli ve kutsal öğretinin Şit'e de nakledildiği vurgulanır. Ayrıca kutsal bilgiye sahip olan ve kurtuluşa eren insanlar (gnostikler) "Şit'in nesli" diye tanıtılır. İnsanlığın yaşayacağı iki

büyük felâket olan Nûh tufanı ile üzerlerine ateş, sülfür ve zift yağması şeklindeki felâketten yalnızca Şit neslinin ilâhî güçlerce kurtarılacağına dikkat çekilir (Macrae – Parrot, s. 277-286). Nag Hammadi literatüründe Şit, Mısırlılar İncili'nde ve Şit'in Üç Anıtı'nda da önemli yere sahiptir.

Sâbiî (Manden) geleneğinde Şit'e (Şitil) büyük önem atfedilir. Şit metafizik bir varlık olarak Âdem'in yaratılması esnasında bedene yerleştirilen ruhun korunması için gönderilen ilâhî elçiler arasında sayılır (*Ginzâ*, s. 108 vd.). Ayrıca o Hâbil (Hibil) ve Enuş ile (Anuş) birlikte çeşitli dünya devirlerinde kötü ve karanlık güçlere karşı inanların koruyuculuğunu üstlenmiştir (Buckley, XXVI [1979], s. 185 vd.). İnsan olarak Şit, Sâbiî inançlarına sadık, itaatkâr bir kişidir. Âdem 1000 yaşına geldiği halde dünyadan ayrılmayı reddeder. Ölüm meleği Sauriel ikinci defa geldiğinde Âdem, kendisinin yerine o sırada henüz seksen yaşında bulunan en küçük oğlu Şit'in canını almasını ister. Babasına karşı son derece saygılı olan Şit onun bu isteğini kabul eder. Ölüm meleği Şit'in canını alır, böylece Şit ışık âlemine yükselir (*Ginzâ*, s. 243, 425). Sâbiîler, onun ruhunun ışık âlemine yükselen ruhlar arasında en saf ruh olduğuna inanır ve her Sâbiî ruhunun ışık âlemine yükselirken bu âlemin kapısında bulunan Abatur'un terazisinde Şit'in ruhuyla tartılacağı kabul eder (*a.g.e.*, s. 243, 425 vd.). Ayrıca bu özelliğinden dolayı ruh, hikmet ve kutsal nehir şeklinde görülen Şit'in beden, gözlerin karanlığı ve yeryüzü ile özdeşleştirilen Âdem'den üstün sayıldığına inanırlar (Alf Trisar Şualia, s. 173).

İslâm literatüründe ise İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Şit'e Hibetullah adı verilmiş, Cebrâil onun Hâbil karşılığında Tanrı'nın bir bağış sayıldığına belirtmiştir. Taberî ayrıca Şit isminin Süryânice olduğunu ve "Tanrı'nın bağış" anlamına geldiğini kaydeder (*Târîh*, I, 152). İslâmî kaynaklarda Şit'in peygamber olduğu, babası Âdem'e indirilen suhufu topladığı, Allah'ın ona da sayfalar indirdiği rivayet edilir (İbn Kuteybe, s. 22). Taberî, Âdem öldükten sonra Allah'ın Şit'e eli yaprak inzâl ettiğini yazar (*Târîh*, I, 153). Kendisine indirilen suhufu hikmet, kimya, simya, riyâzî ilimler ve bazı sanatlardan bahsedildiği nakledilir. Âdem'in çocukları arasında en güzeli, en faziletlisi, en sevileni ve kendisine en çok benzeyenidir (İbn Kuteybe, s. 20). Bu benzerliğin bir istisnası sakaldır. İslâmî kaynaklarda Âdem'in sakalsız olduğu ve erkekler için sakal geleneğinin Âdem'in çocuklarıyla başladığı kaydedilir. Babası Âdem

ona birçok şeyi öğretmiş, gelecekteki tufan hakkında bilgi vermiş ve onu kendisine vâris kılmıştır. Şit döneminde insanlığın yeryüzüne dağıldığı ve Şit'in 1000 şehir kurduğu rivayet edilir. Şit, Mekke ve Kâbe ile de ilişkilendirilir. Onun Mekke'de yaşadığı, Kâbe'yi çamur ve taş kullanarak inşa ettiği, 912 yaşında vefat ettiğinde Kâbe yakınındaki Ebûkubey's'te defnedildiği anlatılır (Taberî, I, 162). Ancak Şit'e nisbet edilen türbe Suriye'deki Maarretünnu'mân'dadır. Onunla ilgili nakledilenler arasında Kâbil taraftarlarıyla mücadele etmesi dikkat çekicidir. Ayrıca Şit'in Hazura ile evlendiğine ve ondan Yanış adlı bir oğlu ile Na'mete adlı bir kızının doğduğu nakledilir (*a.g.e.*, I, 163). Şit'in soyu bu oğlu vasıtasıyla devam etmiştir. Hz. Âdem'in çocukları arasında Hâbil'in zürriyeti olmadığı, Kâbil'in zürriyeti de Nûh tufanında ortadan kalktığı için insanlığın Âdem'den sonraki ikinci atasının Şit kabul edildiği bildirilir. Müslüman âlimler Hz. Peygamber'in soy kütüğü içerisinde Şit'e de yer verirler (İbn İshak, s. 2).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshak, *es-Sire*, s. 2; Ali b. Hamza el-Kisâî, *Kıssaşü'l-enbiyâ* (nşr. I. Eisenberg), Leiden 1922, s. 72-81; İbn Kuteybe, *el-Maârîf* (Ukkâşe), s. 18-22; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 152-153, 162-163; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. W. Cureton), London 1842, s. 202, 241; Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis* (trc. F. Williams), Leiden 1987, I, 255-262; İbn Meymûn, *The Guide for the Perplexed* (trc. M. Friedlander), New York 1947, s. 316; Şeyhürreve ed-Dîmaşki, *Nuḥbetü'd-dehr fi 'acâ'ibi'l-ber ve'l-bahr* (nşr. A. F. Mehren), St. Petersburg 1866, s. 34, 44; Ebû'l-Fidâ, *el-Muḥtaşar fi ahbâri'l-beşer*, Leipzig 1831, s. 14, 148; *Ginzâ* (ed. M. Lidzbarski), Göttingen 1925, s. 108 vd., 243, 425 vd.; Alf Trisar Şualia, *The Thousand and Twelve Questions* (ed. ve trc. E. S. Drower), Berlin 1960, s. 173; K. Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion* (trc. R. McLachlan Wilson), Edinburgh 1983, s. 138; G. W. Macrae – D. M. Parrot, "The Apocalypse of Adam", *The Nag Hammadi Library in English* (ed. J. M. Robinson), San Francisco 1988, s. 277-286; Şinasi Gündüz, *The Knowledge of Life: The Origins and Early History of the Mandaeans and Their Relation to the Sabians of the Qur'ân and to the Harranians*, Oxford 1994, s. 223-224; G. Martinez, "Eve's Children in the Targumim", *Eve's Children: The Biblical Stories Retold and Interpreted in Jewish and Christian Traditions* (ed. G. P. Luttikhuisen), Leiden 2003, s. 36; R. Benjamin, "Augustine on Cain and Abel", *a.e.*, s. 131, 141; H. Najman, "Cain and Abel as Character Traits", *a.e.*, s. 117; E. Tigchelaar, "Seth in Sirach (Ben Sira 49:16)", *a.e.*, s. 178; J. Tubach, "Seth and the Setthites in Early Syriac Literature", *a.e.*, s. 187, 191; J. J. Buckley, "The Mandaean Şitil as an Example of the Image Above and Below", *Numen*, XXVI, Leiden 1979, s. 185-191; Cl. Huart, "Şis", *IA*, XI, 575-576.

